

ประเพณีสงกรานต์ ความเชื่อท้องถิ่นกับการดำรงอยู่ ของโบราณสถานในจังหวัดมหาสารคาม

Song-Ku: A Local Ceremony and the Existence of Historical Sites in Maha Sarakham Province

วิโรจน์ ชีวาสุขทาวร / ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ / อรศิริ ปานินท์
Wiroj Sheewasukthaworn / Prasong Eiam-Anant / Ornsiri Panin

บทคัดย่อ

ประเพณี “สงกรานต์” จัดขึ้นเป็นประจำ ทุกปีทุกวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 หรือบุญสงกรานต์ตามฮีตสิบสองของชาวอีสาน บทความนี้นำเสนอการประกอบกิจกรรมสงกรานต์โดยนำกรณีศึกษาปราสาทหินในจังหวัดมหาสารคาม ทั้งสิ้น 3 แห่ง คือ ภูบัวผา อ.บรบือ ภูบ้านเขาว อ.เมือง และภูสันตริตรัน อ.นาหวาด ซึ่งทั้งสามแห่งนี้ล้วนมีการจัดประเพณีสงกรานต์พร้อมกันและเป็นประจำทุกปี โดยมีกิจกรรมการประกอบพิธีกรรมกันภายในพื้นที่โบราณสถานที่แสดงถึงวัฒนธรรมของคนในแต่ละชุมชน การประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมจะมีความแตกต่างกันแต่ยังคงมีคติความเชื่อที่ใกล้เคียงกันคือ การสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ภายในชุมชนของตนที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่ตระหว่งชุมชนกับโบราณสถานในพื้นที่ บทความนี้จะเป็นการนำเสนอถึงความสำคัญของพื้นที่ในอดีตที่สัมพันธ์กับการประกอบกิจกรรมต่างๆ และสืบเนื่องมาจนถึงกิจกรรมสงกรานต์ในปัจจุบันรวมถึงนำเสนอถึงรายละเอียดต่างๆ ของกิจกรรมสงกรานต์ที่ประกอบขึ้นภายในโบราณสถานในแต่ละแห่งว่ามีรูปแบบกิจกรรมเป็นเช่นไร เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ในอดีตและปัจจุบันว่ามีความแตกต่างกันเช่นไร และวิเคราะห์เปรียบเทียบผลดีผลเสียของการจัดกิจกรรมโดยเปรียบเทียบในแง่มุมมองต่างๆ เช่น ด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ด้านวิถีชีวิตการดำรงอยู่ และด้านวัฒนธรรมคติความเชื่อ ในส่วนท้ายบทความยังได้นำเสนอถึงแนวทางในการจัดกิจกรรมที่เหมาะสมที่สอดคล้องในการอนุรักษ์แนวทางการปฏิบัติและข้อควรระวังในการจัดกิจกรรมภายในเพื่อให้ชุมชนได้นำไปปรับใช้ได้อย่างสมดุลย์ อันจะส่งผลให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่คู่กับโบราณสถานได้อย่างยั่งยืนต่อไป และเพื่อฟื้นชีวิตโบราณสถานให้กับมาปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเช่นที่ผ่านมานี้ในอดีต

คำสำคัญ: การอนุรักษ์โบราณสถาน ประเพณีสงกรานต์

Abstract

The Song Ku ceremony is held annually on the waxing (full moon) of the 15th day of the 5th month of the Thai lunar calendar. People in the Northeast region of Thailand also call this ceremony 'Bun Song Nam.' It is one of twelve traditional rituals of the Northeast. This paper describes the activities that are part of the Song Ku ceremony through three case studies: 'Prasat' in Maha Sarakham Province, also known as Ku Bua Mat in Borabue district; Ku Ban Khawao in Muang district; and Ku Santarat in Nadun district. Although all three areas hold the same ceremony, each has specific details, demonstrating the cultural diversity among different communities. However, despite these differences in details, the ceremony's celebration makes evident the shared beliefs among communities in that they all worship the sacred items and revered historical sites of their localities. This paper reveals the importance of the areas in the past in relation to the activities that are retained in the present. It also provides a detailed description of the activities of the Song Ku ceremony. Consequently, the analysis reveals the differences between the past and the present. It also compares the advantages and disadvantages of holding the event, such as conservation of cultural heritage, way of life, and cultural beliefs. Finally, this article presents framing activities for further conservation. It includes guidelines and recommendations that each community should consider in order to live sustainably along with the historical sites and revive their merits as in the past.

Keywords: historic conservation, Song Ku ceremony

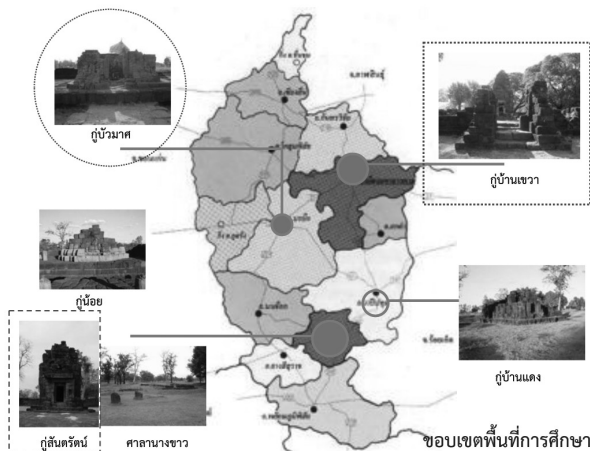
บทนำ

บทความนี้เป็นการนำเสนอเกี่ยวกับกิจกรรมประเพณีพิธีกรรมที่ประกอบในโบราณสถาน โดยเฉพาะกรณีศึกษาปราสาทหินในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม เพื่อปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนในพื้นที่และโบราณสถาน เช่น ด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ด้านวิถีชีวิตการดำรงอยู่ และด้านวัฒนธรรม คติความเชื่อ โดยมีการตั้งประเด็นคำถามไว้ว่า การประกอบกิจกรรมภายในเป็นการทำลายโบราณสถานหรือการส่งเสริมให้โบราณสถานดำรงอยู่หรือไม่ รวมถึงผลดีผลเสียของประเพณีสงกรานต์ในด้านต่างๆ มีอะไรบ้าง (ด้านการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรม

ด้านสังคม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ด้านคติความเชื่อ) รวมถึงการค้นคว้าเพื่อหาความแตกต่างของการใช้พื้นที่ภายในโบราณสถานจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน ทั้งนี้ได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากเอกสารในส่วนการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ และการลงพื้นที่เพื่อสำรวจ สังเกต การจัดกิจกรรมต่างๆ โดยใช้ กรณีศึกษา 3 กรณีในการศึกษาครั้งนี้

1. ประวัติศาสตร์ ความสำคัญของพื้นที่

การศึกษาค้นคว้านี้ได้เลือกกรณีศึกษาปราสาทหินขุมชนหรือกู (ชื่อเรียกที่ชาวอีสานใช้เรียกสถาปัตยกรรมประเภทปราสาทหิน) ทั้งสิ้น 3 แห่ง ได้แก่ กูบัวมาศ กูบ้านเขว และกูสันทรรัตน์ (ภาพที่ 1) โดยทั้งสามแห่งนั้น ตั้งอยู่ที่จังหวัดมหาสารคามจะทำการเก็บข้อมูลภาคสนามและข้อมูลด้านต่างๆ ที่สำคัญเพื่อให้ทราบถึงความเป็นมา ประวัติศาสตร์ที่สำคัญในอดีตของพื้นที่ รูปแบบโบราณสถาน รวมถึงคติความเชื่อในการสร้างดั้งเดิม โดยแยกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้ ข้อมูลพื้นฐานด้านที่ตั้งโบราณสถาน รูปแบบสถาปัตยกรรมของโบราณสถาน ประวัติการสืบทอดความสำคัญของโบราณสถาน ประโยชน์ใช้สอยในอดีต และประติมากรรมรูปเคารพที่สำคัญที่พบภายใน

ภาพที่ 1 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่กรณีศึกษา

1.1 ข้อมูลพื้นฐานด้านที่ตั้งของกรณีศึกษา

หมู่บ้านมาศ ตั้งอยู่ที่บ้านกกกอก ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของโบราณสถานอยู่ที่ตำแหน่งเส้นรุ้งที่ 15 องศา 53 ลิปดา 75 ฟลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ 103 องศา 12 ลิปดา 47 ฟลิปดาตะวันออก หรือตำแหน่งพิกัดกริด 48 PTC 086580 (Sheewasukthaworn, 2008: 6) ไม่ปรากฏพื้นที่ชุมชนโบราณอยู่โดยรอบ

หมู่บ้านเขาว ตั้งอยู่ที่บ้านเขาว อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของโบราณสถานอยู่ที่พิกัดเส้นรุ้งที่ 16° 09' 25" เหนือ และเส้นแวงที่ 103° 25' 17" ตะวันออก (Sheewasukthaworn, 2006: 40) ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ห่างจากหมู่บ้านเขาวประมาณ 3 กม. จะพบชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์-ทวารวดี มีชื่อเรียกในปัจจุบันว่า “บ้านเชียงเหียน”

กุ้สันตรัตน์ ตั้งอยู่บริเวณวัดกุ้ได้ บ้านกุโนนเมือง ตำบลกุ้สันตรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม ตำแหน่งภูมิศาสตร์ของกุ้สันตรัตน์อยู่บนเส้นรุ้งที่ 15 องศา 42 ลิปดา 09 ฟลิปดาเหนือ และแวงที่ 103 องศา 16 ลิปดา 32 ฟลิปดาตะวันออก หรือ พิกัดกริด 48 PUC 147368 (Sheewasukthaworn, 2010: 8) ด้านทิศเหนือของกุ้สันตรัตน์จะพบชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์-ทวารวดี ชาวบ้านในพื้นที่เรียกชื่อว่า “นครจำปาศรี” โดยตัวกุ้สันตรัตน์จะตั้งอยู่ถัดจากทางเข้าเมืองประมาณ 500 เมตร

1.2 รูปแบบสถาปัตยกรรมของโบราณสถาน ประวัติการสร้าง

รูปแบบสถาปัตยกรรมของโบราณสถานของกรณีศึกษา มีองค์ประกอบต่างๆ ในบางส่วนที่มีลักษณะแตกต่างกัน โดยสามารถจำแนกได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงการจำแนกรูปแบบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและ ประวัติ
ในการสร้างโบราณสถานที่สำคัญ

	คูบัวมาศ	คูบ้านเขา	คูสันตรัตน์
รูปแบบ	ปราสาทประธาน	ปราสาทประธานตั้งอยู่	ปราสาทประธานตั้งอยู่
สถาปัตยกรรม	ฐานสร้างด้วยศิลาแลง	บริเวณพื้นที่ส่วนกลาง	บริเวณพื้นที่ส่วนกลาง
	เรือนธาตุก่อด้วยอิฐ	สร้างด้วยศิลาแลง	สร้างด้วยศิลาแลง
	ด้านทิศเหนือของ	ด้านทิศตะวันออกเฉียง	ด้านหน้าปราสาท
	ปราสาท ประธานมีฐาน	ใต้ของปราสาทประธาน	ประธานมีฐานพลับพลา
	อาคาร พลับพลาที่	มีอาคารบรรณาลัย	ที่สันนิษฐานว่าแต่เดิมมี
	สันนิษฐาน ว่ารองรับ	มีแนวกำแพงแก้ว	โครงสร้างหลังคาไม้คลุม
	โครงสร้างไม้ เพื่อ	ล้อมรอบ มีโคปุระ	อยู่ด้านทิศตะวันออก
	ประดิษฐานรูปเคารพ	แห่งเดียวคือทางด้าน	เฉียงใต้ของปราสาท
	พระนารายณ์ ด้านทิศ	ทิศตะวันออกใช้เป็นทาง	ประธานมีอาคารบรรณาลัย
	ตะวันออกเฉียงใต้ของ	เข้า-ออกหลัก	มีแนวกำแพงแก้วล้อมรอบ
	ปราสาทประธานมีอาคาร	ด้านทิศเหนือพบแอ่งน้ำ	มีโคปุระแห่งเดียวคือ
	บรรณาลัย มีแนวกำแพง	ธรรมชาติ "ชื่อหนอง	ทางด้านทิศตะวันออกใช้
	แก้วล้อมรอบโคปุระ	กระพุ่ม" ใช้แทนสระน้ำ	เป็นทางเข้า-ออกหลัก
	ด้านทิศตะวันออกเป็น	ประจําโรคยาศาล	ด้านทิศตะวันออกเฉียง
	ทางเข้า-ออกหลัก		เหนือพบสระน้ำภายใน
	ภายนอก มีสระน้ำรูป		อโรคยาศาล
	เกือกม้าล้อมรอบ		รอบสระกรุด้วยศิลาแลง
			โดยรอบ
ประวัติ	ปรากฏประวัติในการ	จารึกปราสาทพระขรรค์	จารึกปราสาทพระขรรค์
การสร้าง	สร้างจากรูปแบบ	กล่าวถึงการสร้าง	กล่าวถึงการสร้างอโรคยา
	สถาปัตยกรรม	อโรคยา ศาลท้าวราช	ศาลท้าวราชอาณาจักร
	สันนิษฐานว่าสร้างขึ้น	อาณาจักร	ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
	ราวปลายพุทธศตวรรษ	ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7	จำนวน 102 แห่ง
	ที่16-ต้นพุทธศตวรรษที่	จำนวน 102 แห่ง	สันนิษฐานว่าสร้างขึ้น
	17 ร่วมสมัยบาปวน	สันนิษฐานว่าสร้างขึ้น	ราวพุทธศตวรรษที่ 18
	ตอนปลายถึงต้นสมัย	ราวพุทธศตวรรษที่18	ร่วมสมัยบาปวน
	นครวัด	ร่วมสมัยบาปวน	

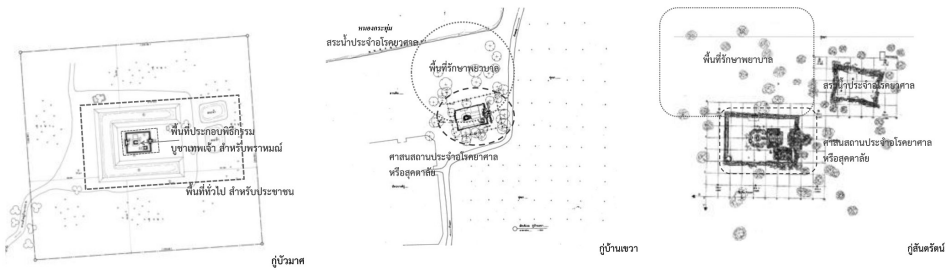
ภาพที่ 2 ปราสาทประธานกุ่มวามาต ภาพที่ 3 ปราสาทประธาน กุ่มบ้านเขาว ภาพที่ 4 ปราสาทประธาน กุ่มสันตรัตน์

1.3 บริบทดั้งเดิมกับความสำคัญในอดีต

กุ่มวามาต แต่เดิมสร้างขึ้นเพื่อเป็นเทวาลัยศาสนาฮินดูขนาดเล็กประจำชุมชน ภายในประดิษฐานศิวลึงค์ตัวแทนพระศิวะ (ปราสาทประธาน) โดยมีเทพองค์รองคือพระนารายณ์ประดิษฐานทางด้านทิศเหนือ องค์เทวาลัยทำหน้าที่เปรียบเสมือนปราสาทอันเป็นที่ประทับขององค์เทพเจ้า โดยมีตัวแทนคือพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม จึงไม่เน้นพื้นที่ใช้สอยภายในตัวปราสาทให้มีขนาดใหญ่มากนัก พื้นที่ในการทำกิจกรรมเพื่อประกอบพิธีในอดีตจึงเน้นส่วนที่สำคัญภายในกำแพงแก้วเป็นหลัก ส่วนผู้คนที่จะเข้ามาบูชา นั้น ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณด้านนอกพื้นที่กำแพงแก้วในช่วงเวลาที่มีพิธีกรรมต่างๆ (ภาพที่ 5) ในอดีตผู้คนจะมีปฏิสัมพันธ์กับเทวาลัยในด้านการเข้าไปเพื่อประกอบพิธีกรรมขอพรต่อเทพเจ้าตามความเชื่อของศาสนาฮินดูเป็นหลัก

ในส่วนของ**กุ่มบ้านเขาว**และ**กุ่มสันตรัตน์** แต่เดิมสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นศาสนสถาน (สุคตาลัย) ประจำอำเภอโรคนาสา (โรงพยาบาล) เพื่อใช้ประดิษฐานพระวัชรพร และพระไภษัชย ครุไวฑูรย์ประภา ทั้งสองคือ จันทรไวยโรจนะ และสุริยไวยโรจนะ อันเป็นเทพแห่งการรักษาพยาบาลตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธมหายาน อาคารบรรณาลัยภายในกำแพงแก้วจะเป็นที่ประดิษฐานพระยมทรงกระบือ และพระวัชรปาณีทรงครุฑเทพ แห่งการตายและการเกิด ในส่วนโคปุระจะเป็นที่ประดิษฐานพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร อันเป็นตัวแทนแห่งความกรุณา

หรือผู้ปกป้องภัยอันตรายจากโรคภัยต่างๆ ตัวแทนองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่หมู่บ้าน
เขาวังจะพบจารึกบริเวณกรอบประตูควมว่า “เชิญบูชาพระเจ้าที่อาศรม”
(Sheewasukthaworn, 2006: 43) อันแสดงให้เห็นถึงการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง
ศาสนสถานกับคนในอดีตได้อย่างชัดเจนว่า มีการเชื่อเชิญให้ผู้ที่เดินทางมารักษา
พยาบาล เข้ามากราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในศาสนสถานแห่งนี้ การใช้พื้นที่ภายใน
ศาสนสถานจึงเป็นพื้นที่รักษาทางด้านจิตใจเพื่อให้คนสามารถเข้าไปกราบไหว้
ในส่วนการรักษาพยาบาลนั้นจะใช้พื้นที่ด้านนอกศาสนสถานเป็นหลัก (ภาพที่ 6
และ 7)

ภาพที่ 5 การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ใน ภาพที่ 6 การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ใน ภาพที่ 7 การวิเคราะห์การใช้พื้นที่ใน
อดีตของกู่วามาต อดีตของหมู่บ้านเขาวัง อดีตของกวนสรณ์
ที่มา : ปรับปรุงจากแผนผังของ ที่มา : ปรับปรุงจากแผนผังของ ที่มา : ปรับปรุงจากแผนผังของ
กรมศิลปากร กรมศิลปากร กรมศิลปากร

1.4 ประติมากรรมรูปเคารพที่สำคัญที่พบภายในศาสนสถาน

จากการขุดแต่งทางโบราณคดีและการบูรณะที่ผ่านมาพบโบราณวัตถุ
เป็นจำนวนมาก โดยแต่ละแห่งจะมีการพบโบราณวัตถุที่แตกต่างกันตามประโยชน์
ใช้สอยของโบราณสถานในอดีต โบราณวัตถุหรือประติมากรรมรูปเคารพที่สำคัญที่
พบในแต่ละกรณีศึกษาสามารถจำแนกได้ดังนี้

กู่วามาต จะพบ **ประติมากรรมพระนารายณ์** หินทรายขนาด
ความสูง 80 เซนติเมตร ประทับยืนมีสี่กร พบจากการขุดแต่งบริเวณส่วนต่อเชื่อม
อาคารด้านทิศเหนือใกล้ปราสาทประธาน แต่เดิมพบเป็นชิ้นส่วนต่างๆ แยกหักรวม

อยู่ในบริเวณใกล้ๆ กันสามารถนำมาประกอบกันได้ ลักษณะครองผ้านุ่งสั้น ด้านหน้า ชายผ้า 2 ชั้นอยู่ตรงกลาง ด้านล่างศีรษะครองมงกุฎหรือกระบังหน้ายอดกลาง ศีรษะแหลม พระหัตถ์ข้างขวาบนเหลือเพียงส่วนพระกร วัตถุที่อยู่ในพระหัตถ์หายไป พระหัตถ์ขวาล่างถือก้อนธรณี พระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือคทา ส่วนพระหัตถ์ขวาบนถือดอกบัว อยู่ในศิลปะขอมในสมัยบาปวน-นครวัด อายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 16-17 (Sheewasukthaworn, 2008: 17) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ภายในคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น (ตารางที่ 2)

ภูบ้านเขาว จะพบประติมากรรมที่สำคัญ 2 องค์ คือ **พระโพธิสัตว์วัชรธร** หน้าตักกว้าง ประมาณ 33 เซนติเมตร สูง 49 เซนติเมตร มีลักษณะพระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างประคองวัชร ที่ถือว่าเป็นเทพสูงสุดตามคติความเชื่อของศาสนา พุทธมหายาน **พระโพธิสัตว์ไภษัชย ครุ ไวยุรย ประภา** หน้าตักกว้าง 31 เซนติเมตร สูง 45 เซนติเมตร มีลักษณะ นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองข้างประคองหม้อน้ำมนต์ ซึ่งรูปเคารพทั้ง 2 องค์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นวัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (ตารางที่ 2) (Sheewasukthaworn, 2006: 52)

ภูสันตรัตน์ จะพบประติมากรรมชิ้นสำคัญหลายชิ้น โดยบางส่วนจะเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดขอนแก่น เช่น **พระโพธิสัตว์วัชรธร** หน้าตักกว้าง 37 เซนติเมตร สูง 57 เซนติเมตร สภาพสมบูรณ์ สลักเป็นรูปบุรุษนั่งขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัว ด้านล่างรูปเคารพมีเตื่อยเป็นแกนยาวลงไปเพื่อเสียบกับแท่นฐาน สวมกระบังหน้า พระหัตถ์ข้างขวาทรงวัชรส่วนพระหัตถ์ข้างซ้ายทรงกระดิ่ง โดยหันทางด้านที่ทำเป็นรูป กลีบบัวออกมาทางด้านหน้า พระหัตถ์ทั้งสองอยู่ที่ระดับพระนาภี เป็นศิลปะขอมแบบบายน ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ประติมากรรมอีกส่วนซึ่งพบภายหลังการบูรณะ ในปี พ.ศ. 2546 ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดภูได้ เช่น พระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร พระวัชรปาณีทรงครุฑ พระยมทรงกระบือ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี เป็นต้น (Sheewasukthaworn, 2010: 117-124) (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 แสดงการประติมากรรมรูปเคารพที่สำคัญที่พบในพื้นที่กรณีศึกษา

ภูบัวมาศ	ภูบ้านเขวา	ภูสันตรัตน์
ประติมากรรม รูปเคารพที่สำคัญ ที่พบในพื้นที่กรณี ศึกษา พระนารายณ์สี่กร	 พระโพธิสัตว์วชิรธร พระโพธิสัตว์ไภษัชคุรุ ไวศุรยประภา	 พระโพธิสัตว์วชิรธร พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระยม และพระวชิรปาณี พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี

2. การเปลี่ยนแปลงบริบทของศาสนสถานในปัจจุบัน

เมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงไป ภายหลังจากวัฒนธรรมขอมเริ่มเสื่อมลงในพื้นที่พุทธศตวรรษที่ 21 อิทธิพลจากวัฒนธรรมล้านช้างเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากขึ้น ทำให้ศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมบางส่วนเริ่มเสื่อมลงไปยังอย่างช้าๆ บางแห่งถูกทิ้งร้างเหลือเพียงซากปรักหักพัง บางส่วนยังหลงเหลือเพียงกองหินที่ขาดการดูแล แต่พบว่าในหลายพื้นที่ยังคงให้ความสำคัญกับศาสนสถานดั้งเดิมในชุมชนอยู่ มีการสร้างตำนานเรื่องราวที่เกี่ยวกับศาสนสถาน เช่น พ่อปู่ เจ้าพ่อปรางค์กู เพื่อเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนในพื้นที่ยังคงความเลื่อมใสศรัทธาและยำเกรงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐานในศาสนสถานนั้น แม้ว่าบริบทพื้นที่เวลาจะเปลี่ยนไป ประชาชนไม่สามารถเข้าประกอบพิธีกรรมได้

อย่างครั้งอดีตที่เคย เมื่อความศรัทธาต่อพื้นที่มีมากขึ้นจึงเกิดมีการจัดพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อพื้นที่ขึ้นมา

ประเพณีสงฆ์จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ตรงกับ บุญสงฆ์ นำ ตามฮีตสิบสอง หรือประเพณีสิบสอง เดือนของชาวอีสาน ซึ่งถือว่าเป็นวันปีใหม่ของคนไทยในอดีต ประชาชนที่มาร่วมในพิธีต่างเดินทางเข้ามา ประกอบพิธีกรรมในโบราณสถาน พร้อมทั้งนำน้ำอบ น้ำหอม ธงชัย ดอกข้าว ต้นดอกเงิน มากน้อยแล้วแต่ศรัทธา มอบให้เจ้าบ้าน (ผู้ประกอบพิธีกรรม) เพื่อนำสิ่งของดังกล่าวไปร่วมพิธีบวงสรวงเทพเจ้าที่เชื่อว่า ประดิษฐานอยู่ภายในกุฏิหรือปราสาทหินโบราณ โดยวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมก็เพื่อที่จะขอให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล มีน้ำใช้ในการบริโภคและประกอบอาชีพทางการเกษตร อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวอีสานกับน้ำเนื่องจากดินแดนอีสานมีสภาพภูมิศาสตร์ที่ค่อนข้างแห้งแล้ง

นอกจากนี้ยังขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่สิงสถิตย์ที่อยู่ภายในกุฏิช่วยดลบันดาลให้ตนเอง คนในครอบครัว และคนในหมู่บ้านมีสุขภาพแข็งแรง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีสุข อย่าเป็นโรคภัย (Satratnaporn, 2006:10) สัตว์เลี้ยงทุกชนิดไม่เป็นโรคภัย และบางแห่งจะมีการจุดบั้งไฟ เพื่อเป็นการเสี่ยงทายดูดวงชะตาของบ้านในปีนั้นๆ ว่าจะเป็นอย่างไรจะดีหรือไม่ หรือทำนายเรื่องการทำการเกษตรทำไร ทำนาจะเป็นอย่างไร น้ำท่าจะอุดมสมบูรณ์จะดีหรือไม่ เป็นต้น

จากการลงพื้นที่ภาคสนามพบว่า ทั้งสามกรณีศึกษาจะมีการจัดกิจกรรมประเพณีสงฆ์ขึ้นเป็นประจำทุกปี ในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 แต่พบว่าพื้นที่กุสันดรรัตน์จะมีการจัดประเพณีบวงสรวงกุเพิ่มขึ้นมาอีกหนึ่งพิธี โดยจะจัดขึ้นในวันก่อนที่จะเริ่มประเพณีนมัสการพระบรมธาตุนาดูนในช่วงวันมาฆบูชาของทุกปี การศึกษาครั้งนี้ได้ทำการลงพื้นที่สำรวจเก็บข้อมูลภาคสนามมาเป็นระยะๆ และได้เข้าร่วมสังเกตพิธีกรรมที่จัดขึ้นในแต่ละกรณีศึกษา เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ประมวลลักษณะกิจกรรมได้อย่างชัดเจนขึ้น

3. การวิเคราะห์กิจกรรมประเพณีบวงสรวงกุและสงฆ์

3.1 ประเพณีบวงสรวงกุสันดรรัตน์

ประเพณีนี้จะจัดขึ้นที่กุสันดรรัตน์เพียงแห่งเดียวเท่านั้น โดยจะจัดกิจกรรมขึ้นเป็นประจำทุกปี ก่อนวันนมัสการพระบรมธาตุนาดูนหนึ่งวันในช่วง

เทศกาลมาฆบูชา ลักษณะของกิจกรรมเป็นการประกอบพิธีกรรมด้านความเชื่อเป็นหลัก เป็นการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐานภายในโบราณสถาน (ภาพที่ 8) เริ่มกิจกรรมจะมีการตั้งแถวขบวนแห่องค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระนางยศวรีมีพระมเหสี ในแถวจะประกอบไปด้วย สนม นางรำ และทหาร ผู้ร่วมขบวนแห่นางพรมขาว โดยผู้เข้าร่วมขบวนแห่นั้นมักจะเป็นประชาชน นักเรียน ในชุมชน บ้านกุสันทรรัตน์เป็นหลัก จะมีเชิญจำบ้านปราชญ์ชุมชนมาประกอบพิธีกรรมภายในพื้นที่กำแพงแก้วมีการตั้งเครื่องไหว้ต่างๆ บวงสรวงองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระมเหสี ประทานในพิธีจะทำการไหว้บวงสรวงต่อจากจำบ้าน ซึ่งประธานในพิธีมักจะเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัดหรือรองผู้ว่าราชการจังหวัด จากนั้นจะมีการรำบวงสรวงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระมเหสี โดยนักเรียนในชุมชนเรียกว่า “ระบำสันทรรัตน์” ท้ายสุดประชาชนในพื้นที่เข้าร่วมจะไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภายในปราสาทประธานโดยนำขันหมากเบงหรือดอกไม้มาวางถวายบริเวณพื้นที่ปราสาทประธาน และจะนำเครื่องเซ่นไหว้ไปรับประทานเพื่อความเป็นสิริมงคลของตน (ภาพที่ 9) โดยกิจกรรมจะใช้เวลาไม่เกินครึ่งวันเช้าจึงเสร็จสิ้นพิธี

ขั้นตอนกิจกรรมพิธีบวงสรวงกุสันทรรัตน์

6.00 น. พิธีการเริ่มขบวนแห่องค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระนางยศวรีมีพระมเหสี ในแถวจะประกอบไปด้วย สนมและนางรำ ทหาร และผู้ร่วมขบวนแห่นางพรมขาว

6.30 น. ขบวนแห่เดินรอบกุสันทรรัตน์ รอบ

ขั้นตอนกิจกรรมพิธีบวงสรวงกุสันทรรัตน์

7.30 น. จำบ้าน ปราชญ์ชุมชนประกอบพิธีกรรมภายในที่กำแพงแก้ว มีการตั้งเครื่องไหว้ต่างๆ บวงสรวงองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระมเหสี

8.00 น. ประธานในพิธีทำการไหว้ บวงสรวง ต่อจากจำบ้าน

8.30 น. จำบวงสรวงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระมเหสี โดยนักเรียนในชุมชนชาวบ้านเรียกว่า “ระบำสันทรรัตน์”

ภาพที่ 8 แสดงกิจกรรมพิธีบวงสรวงกุสันทรรัตน์

ภาพที่ 9 ประชาชนในพื้นที่เข้าร่วมไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในปราสาทประธานโดยนำขันหมากเบงมาไว้บริเวณพื้นที่ปราสาทประธานความเป็นสิริมงคลของตน

3.2 ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์จะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 โดยส่วนใหญ่ จะดำเนินงานโดย องค์การบริหารส่วนตำบลแต่ละแห่งจะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงหลัก ซึ่งแต่ละแห่งก็จะมีพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไป แต่สิ่งที่เหมือนกันก็คือ จะมีการนำรูปเคารพที่ในอดีตเคยประดิษฐานในโบรณสถานนั้น นำกลับมาประดิษฐานในที่ดั้งเดิม เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่ได้ประกอบพิธีสงฆ์ โดยกรณีศึกษาทั้ง 3 กรณีจะมีรายละเอียดขั้นตอนของประเพณีสงกรานต์ ดังนี้

หมู่บ้านจะมีการนำรูปเคารพองค์พระนารายณ์ที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดขอนแก่น มาประดิษฐานไว้บริเวณพลับพลาด้านทิศเหนือข้างปราสาทประธาน โดยจะมีการสร้างบุษบกจำลองเพื่อทำการประดิษฐานองค์พระนารายณ์เป็นการชั่วคราว โดยจะเริ่มมีการจัดขบวนแห่องค์พระนารายณ์รอบหมู่บ้านเพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง ผู้ประกอบพิธีจะเชิญพราหมณ์จากราชสำนักมาประกอบพิธีกรรมภายในพื้นที่กำแพงแก้ว ภายในมีการตั้งเครื่องไหว้ต่างๆ โดยมีผู้ร่วมพิธีหนุ่มสาวเข้าร่วมภายในกำแพงแก้ว ประธานในพิธีจะทำการไหว้บวงสรวงและสรงน้ำต่อจากพราหมณ์ (ภาพที่ 10) จากนั้นจึงให้ประชาชนทั่วไปเข้าสรงน้ำโดยจะมีการนำรูปเคารพพระศิวะพระนารายณ์ (จำลอง) พระคเณศวรเข้าร่วมในพิธี โดยจะให้สรงน้ำเฉพาะองค์จำลองเท่านั้น ส่วนองค์จริงจะถวายเป็นแค่ดอกไม้เพื่อป้องกันโบราณวัตถุเสียหาย (ภาพที่ 11) กิจกรรมการสรงน้ำจะดำเนินไปถึงช่วงเย็นของวันจึงถือเป็นการเสร็จสิ้นพิธี โดยรอบพื้นที่จะมีการออกร้านค้าต่างๆ มากมาย

ขั้นตอนกิจกรรมพิธีสงกรานต์บ้าน

6.00 น. เมื่อการนำรูปเคารพองค์พระนารายณ์ ที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น มาประดิษฐานไว้บริเวณพลับพลาด้านทิศเหนือข้างปราสาทประธาน โดยมีการสร้างบุษบกจำลองเพื่อประดิษฐานเป็นการชั่วคราว จัดขบวนแห่รอบหมู่บ้าน

ขั้นตอนกิจกรรมพิธีสงกรานต์บ้าน

9.30 น. ประธานในพิธีจะทำการไหว้บวงสรวง และสรงน้ำต่อจากพราหมณ์

9.00 น. จัดเชิญพราหมณ์จากราชสำนัก มาประกอบพิธีกรรมภายในพื้นที่กำแพงแก้ว มีการตั้งเครื่องไหว้ต่างๆ โดยมีผู้ร่วมพิธีหนุ่มสาว เข้าร่วมภายในกำแพงแก้ว

10.00 น. รับวงมโหรีบ้านโคกนิสีล คณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ภาพที่ 10 แสดงกิจกรรมพิธีสงกรานต์บ้าน

ภาพที่ 11 ประชาชนทั่วไปเข้าสงกรานต์ โดยจะมีการนำรูปเคารพพระศิเว พระนารายณ์ (จำลอง) พระคเณศรกิจกรรมดังกล่าวจัดขึ้นภายในกำแพงแก้วและปราสาทประธาน

หมู่บ้านเขาจะมีการนำรูปเคารพองค์พระวัชรและพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่เพื่อประดิษฐานไว้บริเวณพลับพลาชั่วคราวด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือข้างปราสาทประธาน จะมีการนำแท่นหินทรายมาวางไว้เพื่อประดิษฐานรูปเคารพทั้งสองเพื่อให้ประชาชนสงกรานต์ ผู้ประกอบพิธีกรรมจะเชิญเจ้าบ้านปราชญ์ชุมชนมาประกอบพิธีกรรมภายในพื้นที่กำแพงแก้ว มีการตั้งเครื่องไหว้ต่างๆ และมีการเก็บนด้วยประทัดบังไฟน้อยต่างๆ ประทานในพิธีจะทำการไหว้บวงสรวงและสงกรานต์ต่อจากเจ้าบ้าน จากนั้นจึงให้ประชาชนทั่วไปเข้าสงกรานต์ โดยจะสงกรานต์องค์พระวัชรและพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาองค์จริงที่ตั้งภายในพลับพลาชั่วคราว และสงกรานต์รูปเคารพจำลองภายในปราสาทประธาน (ภาพที่ 12) จะมีการจุดบังไฟเพื่อเสี่ยงทายโดยรอบพื้นที่โบราณสถานภายนอก นอกจากนี้ยังมีการออกร้านค้าต่างๆ มากมายเช่นกัน

ขั้นตอนกิจกรรมพิธีสงกรานต์บ้านเขา

6.00 น. จะมีการนำรูปเคารพองค์พระวัชรและพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา ที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่เพื่อประดิษฐานไว้บริเวณพลับพลาชั่วคราวด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือข้างปราสาทประธาน โดยจะมีการนำแท่นหินทรายมาวางไว้เพื่อประดิษฐาน

9.00 น. จะเชิญเจ้าบ้าน ปราชญ์ชุมชนมาประกอบพิธีกรรมภายในพื้นที่กำแพงแก้ว มีการตั้งเครื่องไหว้ต่างๆ และมีการเก็บนด้วยประทัด บังไฟน้อยต่างๆ

ขั้นตอนกิจกรรมพิธีสงกรานต์บ้านเขา

9.30 น. ประทานบังไฟเสี่ยงทายให้บรรพชน และสงกรานต์จากเจ้าบ้าน

10.00-16.00 น. ประชาชนทั่วไปเข้าสงกรานต์ โดยจะมีการนำรูปเคารพองค์พระวัชรและพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่เพื่อประดิษฐานไว้บริเวณพลับพลาชั่วคราวด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือข้างปราสาทประธาน โดยจะมีการนำแท่นหินทรายมาวางไว้เพื่อประดิษฐาน

ภาพที่ 12 แสดงกิจกรรมพิธีสงกรานต์บ้านเขา

กู่สันตรัตน์จะมีการนำรูปเคารพองค์พระพุทธรูปทวารวดีที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่วัดกุใต้ ช่างกู่สันตรัตน์มาประดิษฐานไว้ภายในปราสาทประธานแทนองค์พระวิฆโรที่ไม่สามารถนำกลับมาประกอบพิธีกรรมได้ เนื่องจากปัจจุบันถูกจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดขอนแก่น ผู้ประกอบพิธีกรรมจะเชิญจำบ้าน ปราชญ์ชุมชนมาประกอบพิธีกรรม ภายในพื้นที่กำแพงแก้วจะมีการบวงสรวงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระมเหสี มีการแห่กับแก๊กับโกน ตามตำนานพื้นบ้านอีสานเรื่องพญาค้างคาว (คางคก) กับพญาแถน (ภาพที่ 13) สื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ระหว่างวิถีชีวิตกับน้ำเรื่องการขอฝน จากนั้นประธานในพิธีจะทำการไหว้บวงสรวงและสรงน้ำต่อจากจำบ้านและประชาชนทั่วไปเข้าสรงน้ำต่อ โดยจะสรงน้ำองค์พระพุทธรูปภายในปราสาทประธานแต่จะมีการนำพลาสติก มาครอบองค์พระไว้เพื่อป้องกันความเสียหายจากการสรงน้ำ (ภาพที่ 14) พื้นที่ ภายนอกจะมีการจุดบั้งไฟเพื่อเสี่ยงทาย และมีการออกร้านค้าต่างๆ รวมถึงมีการจัดกิจกรรมนันทนาการต่างๆ มากมาย

ขั้นตอนกิจกรรมพิธีสงฆ์กู่สันตรัตน์

6.00 น. จะมีการนำรูปเคารพองค์พระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ที่วัดกุใต้ไปตั้งที่กู่สันตรัตน์ มาประดิษฐานไว้ภายในปราสาทประธาน

9.00 น. จะเชิญจำบ้าน ปราชญ์ชุมชนมาประกอบพิธีกรรมภายในพื้นที่กำแพงแก้ว บวงสรวงพระกู่สันตรัตน์ที่ 7 และ มีการแห่กับแก๊กับโกน

ขั้นตอนกิจกรรมพิธีสงฆ์กู่สันตรัตน์

9.30 น. ประธานในพิธีจะทำการไหว้ บวงสรวง และขอฝนจากจำบ้าน

10.00 น. รอบั้งเทโววัน บวงสรวง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ภาพที่ 13 แสดงกิจกรรมพิธีสงฆ์กู่สันตรัตน์

ภาพที่ 14 ประชาชนทั่วไปเข้าสรงน้ำ โดยจะสรงน้ำองค์พระพุทธรูปภายในปราสาทประธาน แต่จะมีการนำพลาสติกมาครอบองค์พระไว้เพื่อป้องกันความเสียหายจากการสรงน้ำ

นอกจากกิจกรรมด้านความเชื่อแล้ว ประเพณีสงกรานต์ยังเป็นกิจกรรมชุมชนที่ส่งผลในด้านต่างๆ ด้านการเมืองท้องถิ่น โดยจะมีประธานในพิธีซึ่งล้วนแต่เป็นบุคคลที่มีความสำคัญระดับจังหวัดเข้าร่วม เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ โดยประสานงานกับแม่งานคือ องค์การบริหารส่วนตำบล การมาของบุคคลสำคัญดังกล่าวจะมีการสลับสับเปลี่ยนกันในแต่ละพื้นที่ในแต่ละปี อาจมีนัยเพื่อเป็นการดูแลทุกข์สุขของประชาชนในพื้นที่ชนบท อันจะทำให้เกิดการพัฒนาต่อไปในอนาคตในด้านเศรษฐกิจชุมชน ประเพณีสงกรานต์ทำให้เกิดการหมุนเวียนด้านเศรษฐกิจในพื้นที่ แม้เป็นเพียงชั่วคราวก็ตาม ดังจะเห็นมีการออกร้านค้ามากมายในช่วงที่มีการจัดกิจกรรม โดยกลุ่มเป้าหมายจะเป็นคนในชุมชนและพื้นที่อำเภอต่างๆ ใกล้ๆ โดยรอบที่สามารถเดินทางเข้ามาถึง และมักจะเป็นประชาชนทุกเพศทุกวัย มีทั้งเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ และวัยชรา นอกจากนี้ประเพณีสงกรานต์ในปัจจุบันเริ่มได้รับการส่งเสริมให้เป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเที่ยวในชุมชน ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนได้มากขึ้น

4. การวิเคราะห์บริบทการใช้พื้นที่จากอดีตสู่ปัจจุบัน

จากการศึกษาในข้างต้นในด้านประวัติศาสตร์พบว่ากรณีศึกษาทั้งสามนั้นเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย ในด้านเป็นที่ประดิษฐานเทพที่สำคัญหาใช้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักอาศัย จะพบว่ากู่บัวมาศเป็นเทวาลัยที่มีคติความเชื่อในด้านการบูชาเทพพระศิวะ มีการจำลองจักรวาลโดยตัวปราสาทประธานเปรียบเสมือนเขาไกลลาสอันเป็นที่ประทับของพระศิวะ มีคูน้ำล้อมรอบอันเป็นเขตแสดงให้เห็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในส่วนกู่บ้านเขวและกู่สันตริตรนั้น สร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานประจำโรคยาศาลหรือโรงพยาบาลเป็นสถานที่ประดิษฐานเทพแห่งการรักษาพยาบาลเพื่อเป็นการรักษาในด้านจิตใจ ซึ่งก็มีหน้าที่ใกล้เคียงกับเทวาลัยคือเป็นสถานที่ที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าถึงเทพเจ้าเพื่อขอพรหรือเป็นสถานที่เชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ ในการใช้พื้นที่ในอดีตส่วนสำคัญที่สุดจะอยู่ภายในบริเวณกำแพงแก้วและปราสาทประธาน สามารถวิเคราะห์ได้ว่าการใช้พื้นที่ภายในจะสงวนไว้ให้กับพราหมณ์หรือผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

ดังจะเห็นได้ว่าพื้นที่ภายในมีขนาดเล็กไม่มากนัก เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมแต่เทพประจำศาสนสถานนั้นๆ ในช่วงที่ประกอบพิธีกรรมนั้น ประชาชนจะอยู่ในพื้นที่รอบนอกกำแพงแก้ว แต่ในช่วงเวลาปกติประชาชนก็สามารถเข้าไปสักการะเทพเจ้าภายในกำแพงแก้วได้

จากการศึกษารายละเอียดของประเพณีบวงสรวงภูหรือพิธีสรวงภูพบว่า กิจกรรมด้านพิธีกรรมทางศาสนาหรือพิธีกรรมทางความเชื่อมักจะประกอบพิธีภายในกำแพงแก้วและปราสาทประธาน อันแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของพื้นที่เช่นในอดีต โดยกิจกรรมอื่นๆ นอกเหนือจะจัดขึ้นโดยรอบนอกกำแพงแก้วจากการวิเคราะห์ทำให้ทราบว่า การใช้พื้นที่แต่เดิมในอดีตที่ผ่านกับการใช้พื้นที่ในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงภูและสรวงภูนั้นไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่หลักเท่าไรนัก โดยยังคงให้ความสำคัญกับปราสาทประธานอันเป็นหัวใจหลักของศาสนสถานนั้นอย่างเดิม (ภาพที่ 15-18) ดังจะเห็นได้ว่า บางแห่งมีการนำรูปเคารพที่แต่เดิมเคยประดิษฐานในศาสนสถานนั้นเข้ามาประดิษฐานไว้ที่ดั้งเดิม อันแสดงให้เห็นถึงการฟื้นฟูชีวิตให้โบราณสถานสามารถกลับมาปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ดังเดิมเช่นในอดีต

การวิเคราะห์การใช้พื้นที่กิจกรรม (Zonning) พิธีสรวงภูบ้านมาต

ภาพที่ 15 การวิเคราะห์การใช้พื้นที่กิจกรรม พิธีสรวงภูบ้านมาต

ที่มา : ปรับปรุงจากแผนผังของกรมศิลปากร

การวิเคราะห์การใช้พื้นที่กิจกรรม (Zonning) พิธีสรวงภูบ้านเขว

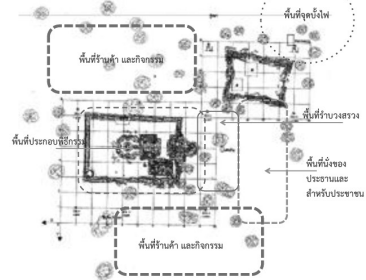
ภาพที่ 16 การวิเคราะห์การใช้พื้นที่กิจกรรม พิธีสรวงภูบ้านเขว

ที่มา : ปรับปรุงจากแผนผังของกรมศิลปากร

การวิเคราะห์การใช้พื้นที่กิจกรรม (Zoning) พิธีบวงสรวงกู่สันตรัตน์

การวิเคราะห์การใช้พื้นที่กิจกรรม (Zoning) พิธีสงกรานต์สันตรัตน์

ภาพที่ 17 การวิเคราะห์การใช้พื้นที่กิจกรรม พิธีบวงสรวงกู่สันตรัตน์
ภาพที่ 18 การวิเคราะห์การใช้พื้นที่กิจกรรม พิธีสงกรานต์สันตรัตน์

ที่มา : ปรับปรุงจากแผนผังของกรมศิลปากร

5. การวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อดี - ข้อเสียของการประเพณีสงกรานต์

จากการศึกษาที่ผ่านมาสามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อดี-ข้อเสียของการประกอบพิธีกรรมภายในโบราณสถาน โดยแยกเป็นปัจจัยต่างๆ เช่น ด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ด้านความเชื่อ วิถีชีวิต วัฒนธรรม การดำรงชีวิต และด้านเศรษฐกิจชุมชน ตามรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อดี-ข้อเสีย ของการประกอบพิธีกรรมภายในโบราณสถาน

ปัจจัยด้านต่าง ๆ	ข้อดี	ข้อเสีย
ด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม	- ประชาชนในพื้นที่ตระหนักถึงความสำคัญของโบราณสถานในชุมชนโดยถือเป็นหนึ่งในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่แม้ว่าโบราณสถานบางหลังจะไม่อยู่ในสภาพสมบูรณ์แล้วก็ตาม การให้ความสำคัญดังกล่าวจะส่งผลสู่การอนุรักษ์โบราณสถาน เนื่องจากจะมีการช่วยกันดูแลรักษา และเกิดความยำเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หากประเพณีปฏิบัติตนไม่เหมาะสม - ตัวโบราณสถานได้ทำหน้าที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจจากอดีตจนถึงปัจจุบัน อันเป็นการอนุรักษ์ให้โบราณสถานกลับมามีชีวิตขึ้นอีกครั้ง	- การประกอบพิธีกรรมภายในอาจสร้างความเสียหายให้แก่ตัวโบราณสถาน โดยเฉพาะการจุดธูปเทียนภายในปราสาทประธาน แม้ตัวปราสาทจะได้รับการบูรณะขึ้นใหม่แล้วก็ตาม - การประกอบพิธีกรรมภายในอาจขัดต่อแนวคิดการอนุรักษ์ให้เป็นโบราณสถานที่ตายแล้ว (Dead Monument) ของกรมศิลปากร - พื้นที่ภายในโบราณสถานเกิดความสกปรก อันมาจากขยะที่มีจำนวนมากกว่ปกติ

ปัจจัยด้านต่าง ๆ	ข้อดี	ข้อเสีย
ด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม	3. ที่กุสันตรัตน์จะพบโบราณวัตถุที่สำคัญหลายชิ้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ยืนยันที่จะเก็บรักษาไว้ในชุมชน จึงมีการผลิตเวรยามเพื่อเฝ้าโบราณวัตถุดังกล่าว แสดงให้เห็นจิตสำนึกในการรักษามรดกวัฒนธรรมของตนได้อย่างชัดเจน 4. เป็นการสร้างจิตสำนึกให้แก่ผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะเด็กซึ่งตรงต่อแนวทางในการสร้างจิตสำนึกอย่างยั่งยืน และส่งเสริมกิจกรรมนอกหลักสูตรทางด้านประวัติศาสตร์ชุมชน 5. จะพบมรดกธรรมของการอนุรักษ์โบราณวัตถุชิ้นสำคัญ เช่น มีการทำพลาสติคครอบไว้เพื่อป้องกันโบราณวัตถุเสียหาย หรือมีการจำลองโบราณวัตถุ เพื่อใช้ในการสร้างน้ำแทนโบราณวัตถุของจริงที่จะเสื่อมสภาพจากความชื้นได้	
ด้านความเชื่อ วิถีชีวิต วัฒนธรรม การดำรงชีวิต	1. เป็นการขอให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล มีน้ำใช้ในการบริโภคและประกอบอาชีพ (ทำการเกษตร) จะมีการจุดบั้งไฟเพื่อการเสี่ยงทายสอดคล้องกับตำนานนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องพญาแถน 2. เป็นการขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่สิงสถิตอยู่ ณ ที่โบราณสถาน จงช่วยดลบันดาลให้ตนเอง ครอบครัว คนในหมู่บ้านมีความสุขแข็งแรงและดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุข อย่าเป็นโรคภัย เป็นการขอให้สัตว์เลี้ยงทุกชนิดไม่เป็นโรคภัย 3. เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ และเป็นตัวควบคุม สังคมให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข 4. เสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง มีความรักใคร่สามัคคีร่วมแรงร่วมใจกัน	1. เป็นความเชื่อแบบดั้งเดิมในความคิดของคนรุ่นใหม่ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ 2. พบว่าที่กุสันตรัตน์มีการสร้างตำนานขึ้นใหม่ทำให้เกิดความสับสนทางวิชาการระหว่างข้อมูลประวัติศาสตร์ที่แท้จริงที่มีหลักฐานที่ปรากฏกับตำนานที่สร้างขึ้นใหม่โดยปราชญ์ท้องถิ่น
ด้านการเศรษฐกิจชุมชน	1. เกิดการสร้างงานในชุมชน โดยการออกร้านต่าง ๆ มีหาบแร่แฝงลอยหรือรถเข็นเข้ามาขายของในช่วงที่จัดกิจกรรมแม้จะเป็นเพียงระยะสั้น 2. เสริมสร้างความสนใจจุดเด่นในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 3. เกิดการพัฒนาเชิงนโยบายและงบประมาณจากการเมืองระดับชาติและระดับท้องถิ่น	

6. ข้อเสนอแนะต่อการดำรงอยู่ของโบราณสถาน

การดำรงอยู่ของโบราณสถาน que ประสบความสำเร็จได้นั้น ไม่สามารถเกิดจากการปฏิบัติของภาครัฐเพียงอย่างเดียว การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์กับประชาชนเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง การสร้างจิตสำนึก คือ การย้าเตือนให้เกิดสติการชี้ให้ประชาชนเห็นประเด็นสำคัญอย่างมีเหตุมีผล ควรมีการอธิบายซ้ำๆ และทำต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอ ควรมีการสร้างจิตสำนึกให้กับเด็กเยาวชนที่สามารถกระทำได้ในชั้นเรียน และมีการส่งเสริมกิจกรรมนอกหลักสูตรอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นความเคยชินในการปฏิบัติอย่างมีจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม (Eiamanat, n.d: 11)

นอกจากนี้ยังควรส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่หรือชุมชนได้รับความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อเสริมสร้างความสำคัญให้กับสถานที่นั้นๆ และควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเสนอแนวความคิดในการอนุรักษ์ดูแลรักษาโบราณสถานในชุมชนของตนเองแทนการบริหารแบบศูนย์กลาง เพื่อให้เกิดสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ของคนในชุมชนจากแนวคิดดังกล่าว สามารถกำหนดข้อเสนอแนะในการจัดกิจกรรมภายในโบราณสถานเพื่อส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์โบราณสถานและการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืน

เมื่อพิจารณาจากกิจกรรมประเพณีสงฆ์ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี สามารถนำมาวิเคราะห์แนวทางการดำรงอยู่ของโบราณสถาน โดยใช้หลักการของรองศาสตราจารย์ ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ ในด้านการอนุรักษ์ คือ ห้าม หวง ให้ นำมาปรับใช้เพื่อให้เกิดแนวทางในการปฏิบัติ ดังนี้

ห้าม - กิจกรรมที่ไม่เหมาะสม เช่น กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับไสยศาสตร์การพนัน กิจกรรมบันเทิงที่ไม่เหมาะสม การสงฆ์นำโบราณวัตถุโดยตรง การจตุบูชาเทียนบังไฟในพื้นที่เสี่ยงต่อการทำให้โบราณสถานถูกทำลาย การทำลายชุดชุดโบราณวัตถุ ห้ามปิ่นปายโบราณสถาน หรือเสริมโครงสร้างอื่นๆ

หวง - กำหนดพื้นที่ในการประกอบพิธีกรรมให้เหมาะสม กำหนดพื้นที่ร้านค้าโดยรอบไม่ให้เข้ามาใกล้หรือรบกวนล้าตัวโบราณสถานมากเกินไป มีการกำหนดกิจกรรมนันทนาการต่างๆ ให้เหมาะสมต่อบริบทพื้นที่

ให้ - สามารถจัดกิจกรรมและประเพณีเป็นประจำทุกปี โดยได้รับอนุญาตจากหน่วยงานที่กำกับดูแล และให้ปฏิบัติตามเกณฑ์ต่างๆ ไม่ควรสร้างนำตัวโบราณวัตถุโดยตรงควรมีการจำลองรูปเคารพเพื่อป้องกันความเสียหาย ส่งเสริมความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ที่ถูกต้อง โดยแยกออกจากตำนานท้องถิ่นและปาทิหารย์ต่างๆ

มรดกเส้นของการสร้างกุจึงเป็นการฟื้นชีวิตให้แก่ซากโบราณสถาน ประเพณีดังกล่าวที่จัดขึ้นนั้นกลับสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับโบราณสถานที่ตั้งตระหง่านอยู่ในชุมชน ทำให้เกิดสำนึกความรักและหวงแหนรักษาอนุรักษโบราณสถานให้คงอยู่ทั้งทางกายภาพและจิตวิญญาณของโบราณสถาน ชุมชนเกิดความเคารพต่อโบราณสถานเปรียบเสมือนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน เกิดความเคารพยำเกรงไม่กล้าที่จะทำสิ่งที่ไม่ดี เท่ากับเป็นการช่วยอนุรักษโบราณสถานให้คงอยู่ในชุมชนต่อไป เป็นการต่อลมหายใจให้โบราณสถานได้ทำหน้าที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน อันเป็นการอนุรักษให้โบราณสถานกลับมามีชีวิตขึ้นอีกครั้ง ยังเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านประวัติศาสตร์ชุมชน ดังจะเห็นได้ว่าผู้คนที่เข้ามาร่วมงานนั้นจะเป็นคนทุกเพศทุกวัยและมีเด็กหรือเยาวชนเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมอันเป็นการสร้างจิตสำนึกในด้านการอนุรักษอย่างยั่งยืน ส่งผลให้คนรุ่นใหม่เกิดความตระหนักในสำคัญของโบราณสถานของชุมชนในแง่จิตวิญญาณ เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจเกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตนและครอบครัว และตรงกับบุญสงกรานต์อันเป็นประเพณีสิบสองเดือนของชาวอีสานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์กับน้ำที่จะส่งผลต่อการทำเกษตรกรรม เป็นต้น

“ประเพณีการสร้างกุ” จึงถือเป็นกิจกรรมที่จะสามารถเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการเสริมสร้างความเข้มแข็งในด้านการอนุรักษมรดกทางวัฒนธรรมเป็นการสร้างให้โบราณสถานกลับมามีชีวิตอีกครั้ง จะช่วยสร้างให้โบราณสถานสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ประชาชนในพื้นที่รู้ถึงความสำคัญและมีความเข้าใจประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ในโบราณสถานอย่างท่องแท้จึงทำให้เกิดความยำเกรงในแง่ความศักดิ์สิทธิ์

อันจะทำให้คนสามารถอยู่กับโบราณสถานได้อย่างสมดุล โดยโบราณสถานยังคงทำหน้าที่เดิมของตนเองต่อไปสืบเนื่องจากอดีตมาถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- Eiamanat, Prasong. (n.d.) .**Conservation Practices Architecture and Environmental**. Bangkok: Kasetsart University.
- Satratnaporn, Kumsri. (2006). **Prapenee Buangruang Ku Santarat**. (In Thai) [Traditional Worship Ku Santarat]. Mahasarakham: Division of Research Facilitation and Dissemination Mahasarakham University.
- Sheewasukthaworn, Wiroj. (2006). **Kwam Samkan khong Prawat Kwam Pen Ma Khong Maung lae Sathapattayakam Bayon nai Ku-Ban Khawao**. (In Thai) [The Important of Urban History and Bayon Architecture in Ku-Ban Khawao]. Mahasarakham: Division of Research Facilitation and Dissemination Mahasarakham University.
- Sheewasukthaworn, Wiroj. (2008). **Sathapattayakam nai Ku Boue Mard Jangwat Mahasarakham**. (In Thai) [Architecture in Ku Boue Mard Mahasarakham Province]. Mahasarakham: Division of Research Facilitation and Dissemination Mahasarakham University.
- Sheewasukthaworn, Wiroj. (2010). Ku Santarat, an Arogayasala in Northeast Thailand. **Journal of Mekong Societies** 6(1), 107-124.
- Sheewasukthaworn, Wiroj. (2010). **Kwam-chaue lae Naw Kid thang Sassana nai Arokaya Sala Prosat Ku Santarat**. (In Thai) [Iconography and Religious Concepts in Arogya Sala Prosat Ku Santarat]. Mahasarakham: Division of Research Facilitation and Dissemination Mahasarakham University.

